

EL ROC D'ENCLAR (ANDORRA). CANVIS I RELACIONS D'UNA COMUNITAT RURAL DEL PIRINEU ORIENTAL ENTRE ELS SEGLES IV I VIII

MARIA ÀNGELS RUF*
CRISTINA YÁÑEZ*
XAVIER SOLÉ*
TONI VILA*
XAVIER LLOVERA*
JOSEP MARIA BOSCH*

INTRODUCCIÓ

El Servei de Recerca Històrica del Patrimoni Cultural d'Andorra presenta amb aquesta comunicació una part dels primers resultats de la investigació històrica en curs al jaciment del Roc d'Enclar. Un treball que s'inscriu dins una línia de recerca sobre l'evolució del poblament a les valls i que, juntament amb l'estudi de la Balma de la Margineda, ja ha assolit destacats resultats en l'àmbit del Pirineu.

El jaciment del Roc d'Enclar per les seves característiques aporta principalment dades sobre el període del baix imperi i prefeudal, una època de transició encara força desconeguda en la historiografia catalana i francesa sobre aquesta zona de muntanya; per això, s'ha realitzat una investigació històrica amb la participació de manera pluridisciplinària i interdisciplinària d'un important nombre de professionals per poder obtenir el màxim

*Patrimoni Cultural d'Andorra *Servei de Recerca Històrica*

d'informació. Així, per exemple, a més de l'obligat treball de camp, s'han realitzat datacions de C¹⁴, estudis de morters, anàlisis de pastes de ceràmica i de metalls i estudis de la documentació escrita. Finalment, esperem poder publicar tots aquests resultats molt aviat dins la col·lecció de monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

El jaciment del Roc d'Enclar (Santa Coloma, Andorra la Vella) es troba en un petit altiplà amb una alçada, a la cota més alta, de 1.225 m. Un altiplà que destaca tant per la seva situació prop de l'estret lloc de pas pel costat sud com pel seu control visual sobre tota la gran amplada de la vall central d'Andorra. De tot el conjunt de valls estretes que formen el territori d'Andorra, la vall central ha de ser considerada la zona amb més bones condicions per a l'agricultura i, alhora, pas obligat i natural per entrar o sortir de la resta de valls secundàries.

SEQÜÈNCIA EVOLUTIVA

La recerca històrica, pel que fa a documentació material i escrita, al jaciment del Roc d'Enclar ha permès documentar set fases.

La primera fase d'ocupació correspon a un moment indeterminat entre el període del bronze antic i la primera edat del ferro. En destaca un conjunt de ceràmiques relacionades amb altres jaciments situats, també, a la solana de la vall central, entre Santa Coloma i Andorra la Vella.

La segona fase es caracteritza per la no-existència clara de testimonis, fet que no permet documentar cap ús concret de l'altiplà. Aquesta fase se situa durant els períodes d'iberització i romanització de les valls.

La tercera fase es distingeix per l'ús del Roc d'Enclar com una zona dedicada majoritàriament al conreu de la vinya i a l'elaboració de vi. Una explotació agrícola relacionada amb un assentament de més entitat situat al fons de la vall central. Aquesta infraestructura aïllada seria, doncs, un exemple de l'època del baix imperi del model d'explotació vitivinícola que estableix l'espai per a l'elaboració en el mateix lloc del conreu i separat del lloc de residència.

La quarta fase correspon al moment de màxima ocupació de l'altiplà amb la formació d'un nucli de poblament en alçada. L'entendem com el resultat, durant el període prefeudal, d'un moviment parcial i local de la població dins la mateixa vall vers un lloc més protegit. La consolidació final d'aquest assentament comportà, fins i tot, la construcció d'una església.

La cinquena fase coincideix amb l'entrada del feudalisme a les valls. El Roc d'Enclar es converteix en una propietat comtal i el comte d'Urgell, entre els anys 843 i 952, basteix un primer castell a l'altiplà.

La sisena fase és el moment en què s'aixeca un segon castell, que no s'acaba i que s'inscriu dins una política d'expansió del comte de Foix sobre aquestes terres i contra els interessos del bisbe de la Seu d'Urgell.

La setena fase implica la divisió de les terres del Roc d'Enclar en dues parts, una administrada des del Comú d'Andorra la Vella i l'altra administrada pels sagristans de l'església de Sant Vicenç, un temple que es mantingué obert al culte com a mínim fins l'any 1852.

UNA EXPLOTACIÓ VITIVINÍCOLA

Al jaciment del Roc d'Enclar durant la tercera fase, entre els segles IV i VI, es documenta una determinada estratègia d'explotació de la vinya. L'existència d'una zona de feixes, la troballa d'un pes de premsa de lliura, d'un petit dipòsit i de llavors de raïm, són els indicadors més destacats d'aquesta realitat.

Als vessants sud-oest i a la part superior de l'altiplà es conserven importants testimonis d'un sistema de marges, allargats i estrets, que relacionem amb el conreu de la vinya. En aquest sentit, el fet que a la documentació escrita entre els segles IX i XIX no aparegui cap referència d'activitat agrícola a la zona demostra encara més l'ús de les feixes en aquesta fase.

La troballa d'un bloc de granit amb un solc vertical a dos costats oposats, amb una concavitat circular al centre i amb un pes d'entre 750 i 800 kg s'ha interpretat com el pes d'una premsa de lliura (Regull, 1990) (Mingote, 1986). Aquesta premsa la relacionem amb les restes d'un petit dipòsit revestit d'*opus signinum*, amb una capacitat no inferior als 49,2 l i que interpretem com el cup destinat a recollir el most de la premsa. La

presència d'altres fragments d'*opus signinum* de diferent factura i d'un cordó hidràulic serien les restes d'un cup més gran on es devia aixafar el raïm i fermentar el most.

La gran despesa de temps que comporta el conreu de la vinya, sobretot durant els mesos de collir, i la seva situació en el cas concret del Roc d'Enclar obligà a escollir la tàctica de trepitjar, premsar i deixar fermentar el most al mateix lloc de conreu (Binford, 1988, 198) (Ballbé, 1992). Aquesta infraestructura destinada a l'elaboració del vi es devia complementar amb un altre espai, situat en el lloc de residència, on devien tenir lloc els processos de vinificació.

LA CULTURA MATERIAL ENTRE ELS SEGLES IV I VI

Dins la ceràmica recuperada a la fase tercera del Roc d'Enclar, cal destacar un conjunt important de ceràmica de vaixel·la de taula, integrat per un grup nombrós de ceràmiques DSP, adscrites pels seus trets tipològics a les DSP de la Narbonesa (Rigoir, 1968) (Yáñez, 1995a) (Yáñez, 1995b), i una sola forma de sigil·lata clara D nord-africana, juntament amb una llàntia de la mateixa procedència (Carandini, 1981) (Hayes, 1972) (Ennabli, 1976). La ceràmica de magatzematge es troba representada per cinc vores d'àmfora tardoromana i nombrosos fragments informes (Keay, 1984; Bonifay, 1986).

La problemàtica d'identificació de la ceràmica comuna del baix imperi és una realitat present a tota la conca del Mediterrani occidental, a causa de la pluralitat de pastes, formes i acabats, que es multipliquen a partir del principi del s. VI. La progressiva desaparició de les importacions comporta un creixement d'aquestes produccions de caire local (Raynaud, 1991). Al Roc d'Enclar ens trobem, igualment, amb el problema de poder relacionar nombrosos fragments, majoritàriament informes i de pastes molt heterogènies, a famílies o tipologies millor conegudes, fet que impossibilita la caracterització d'una ceràmica d'ús culinari per a aquesta fase.

Cal tenir en compte que la manca d'anàlisis mineralògiques no ens permet encara descartar la hipòtesi d'un possible origen local per a aquestes ceràmiques d'importació.

La presència d'una sèrie de bronzes hispanoromans, la tipologia dels quals abraçaria de manera aproximada una cronologia dels s. IV i V, són un

testimoni més d'aquesta tercera fase.

Aquests materials veuen confirmada la seva datació gràcies a la troballa d'un conjunt de monedes compreses entre la meitat del segle III i la meitat del segle IV.

Finalment, la presència de vidre amb formes simples i de color verd oliva, típicament tardoromà i associat a les àmfores més tardanes, permeten allargar el període de la cultura material fins al segle VI.

Per tant, tots aquests elements conformen una cronologia del principi del segle IV fins al segle VI, amb un període àlgid comprès a cavall dels segles IV i V, i a la vegada són el clar exponent de l'arribada d'un comerç d'importació.

UN NUCLI DE POBLAMENT EN ALÇADA

L'amortització de les estructures destinades a l'elaboració del vi amb la utilització de l'espai com a zona d'enterrament, de sitges i d'hàbitat l'entenen com un canvi en la naturalesa del jaciment. Una transformació que es desenvolupa com a conseqüència de la situació d'instabilitat sociopolítica entre els segles V i VII.

Les 52 tombes repartides per les diferents zones d'enterrament es divideixen en tres subgrups: de fossa simple, de pedres amb coberta de lloses i les antropomorfes, igualment amb coberta de lloses. A partir de les datacions de C¹⁴ i de la documentació escrita dels segles IX i X podem concloure que les inhumacions es realitzaren principalment entre els segles VI i VIII.

La modificació, en alguns casos, de les feixes allargades i estretes per altres de forma globular, l'amortització del cup i la construcció de sitges són també dades que evidencien una utilització i una explotació agrícola diferents de la zona.

Aquest assentament estable aixecà progressivament uns espais de residència. Malgrat les poques evidències arqueològiques, ens decantem per la utilització d'una arquitectura de terra i de fusta (Chapelot i Fossier, 1980). Aquests espais es delimitaren amb un fonament de pedra de diverses filades i vist parcialment. Sobre els fonaments es recolzaren murs formats per puntals de fusta i encanyissat de branques revestides amb argila crua. L'excavació ha exhumat fragments d'argila cremada amb l'empremta de

l'encanyissat (VA., 1988, 163-164). Finalment, la coberta devia ser de feixos de palla entrelligats a l'embigat.

LA CULTURA MATERIAL ENTRE ELS SEGLES VI I VIII

En aquesta quarta fase, la ceràmica comuna de cocció reductora esdevé l'únic mobiliari ceràmic en ús i es caracteritza per estar feta a mà i regularitzada amb torneta.

Gràcies a les anàlisis mineralògiques i químiques efectuades en col·laboració amb el Laboratori de Cristal·lografia i Mineralogia de la Universitat de Barcelona, hem caracteritzat dues produccions: l'una amb desgreixant igni (80%), l'altra amb desgreixant metamòrfic (20%). Com veurem més endavant, hem determinat l'origen d'aquestes produccions i els intercanvis entre les àrees (Ruf *et alii*, 1995a,b).

Tipològicament en els dos grups predomina la forma d'olla globular de capacitat variable i amb una boca d'entre 10 i 20 cm. Els tipus amb desgreixant igni destaquen tant per la quantitat com per la diversitat de formes en les vores. Inclou, a més a més d'aquest tipus de recipient tan freqüent arreu, formes de bols, gerres i gotets i es diferencia igualment pel tractament superficial d'algunes d'aquestes peces. En lloc d'allisar, com és més habitual, s'ha treballat la superfície obtenint unes franges d'uns 4 mm d'amplada que donen al recipient un aspecte brillant.

La producció amb desgreixant metamòrfic presenta un conjunt de formes molt homogènies. Les olles es caracteritzen per vores arrodonides perpendiculars o exvasades sense gaire varietat. Aquesta manca de variants posa en evidència la diversitat de la producció ígnia enfront de la de desgreixant metamòrfic.

La principal àrea de producció és la que recorre la vall del Gran Valira. Les ceràmiques corresponen a les de desgreixant de tipus igni. En aquest marc, el nostre jaciment es pot considerar com un centre productor d'una part del tipus ceràmic majoritari del jaciment. L'eina de terrissaire trobada *in situ* ho testimonia, i en particular és possible relacionar-la amb el tractament superficial aplicat a les peces d'aspecte polit.

La segona àrea de producció se situa a la conca del Valira Nord. Les ceràmiques que en provenen tenen un desgreixant de tipus metamòrfic. Les anàlisis de matèries primeres ens n'han confirmat l'origen en la part occi-

dental del territori, més afavorida en dipòsits d'argila. La presència d'aquest 20% de ceràmica provinent de l'àrea veïna posa en evidència les relacions comercials entre les dues àrees de producció existents durant el període d'ocupació del Roc d'Enclar.

En el context de l'ocupació del Roc d'Enclar entre els segles V i XI, hem de ser prudents a l'hora de proposar períodes en la ceràmica comuna de cocció reductora. És probable que aquest tipus ceràmic ja estigués en ús durant l'ocupació del baix imperi del jaciment per a la cocció dels aliments. Els pocs estudis realitzats a Catalunya (TED'A, 1989) i la síntesi efectuada per al Llenguadoc (CATHMA, 1993) fins a Narbona són certament referències obligades. La nostra col·lecció té punts comuns amb alguns dels trets que es descriuen en els contextos dels segles V i VI. Tenim, en aquest sentit, un conjunt d'olles que formen part de la producció pròpia del primer grup amb desgreixant igni. Es caracteritzen per tenir agafadors ovalats, que en algun cas es combinen amb el tractament superficial d'aspecte brillant que hem descrit. Aquests elements combinats es documenten en aquest període a Tarragona (TED'A, 1989). Es fa difícil, tant en aquest cas com per a la resta de contextos entre els segles VI i VIII extrapolar les característiques tipològiques de la ceràmica d'altres jaciments, com per exemple de Vilauba (Pla de l'Estany) o Bovalar (Segrià), al nostre àmbit muntanyenc.

Els treballs duts a terme al Llenguadoc i la Provença ens han permès de comparar les tipologies en ús durant antiguitat tardana i fins al segle XI (CATHMA, 1993). La tendència predominant dels tipus de vores no és comparable en conjunt. El límit geogràfic d'aquestes aportacions, exceptuant el cas puntual de Ruscino, ens manté al marge dels esforços de síntesi. L'abast geogràfic dels estudis a la costa de Catalunya i el Llenguadoc no disminueix el desconeixement que hi ha sobre els territoris de l'interior i especialment a la zona muntanyenca, on l'estudi en curs del Roc d'Enclar conforma una primera aportació en aquest àmbit.

ELS INTERCANVIS I ELS MODELS D'ASSENTAMENT

La revalorització de la Via de Cerdanya, derivada d'un procés de romanització, generarà la implantació d'una sèrie de nuclis d'origen romà amb un marcat caràcter rural a les terres de la vall del Segre. El Roc d'Enclar es podria definir com una zona d'explotació agrícola especialitza-

da en estreta relació amb un d'aquests nous nuclis sorgit com una conseqüència de l'organització del territori de les valls d'Andorra derivada del procés de romanització.

El Roc d'Enclar és un assentament amb un caràcter agrícola marcat i exclusiu i no d'hàbitat, que es devia ocupar estacionalment segons les seves activitats específiques del conreu de la vinya i de l'elaboració del vi. Aquesta explotació, que deduïm pels elements de conreu i premsat presents a dalt del puig, funcionava com un dels punts d'extensió del centre situat al fons de la vall central d'Andorra.

La presència d'aquest tipus de material s'explica precisament per l'existència d'aquest centre de major entitat, que devia desenvolupar un paper de distribuïdor dels productes importats. La col·lecció de materials constitueix l'únic conjunt de característiques semblants en un entorn geogràfic immediat, i és la prova irrefutable de l'existència d'uns contactes comercials i de l'arribada d'unes influències culturals. Aquests productes, doncs, reafirmen la presència de la via comercial romana, que s'estenia pel territori cerdà i urgellenc, i confirma per aquest període unes relacions locals nord-sud.

Les relacions comercials es definien a dos nivells, un d'interregional de més llarga distància i un de local. En el primer nivell, s'utilitzaria la Via de Cerdanya, que arrencant des de la Via Augusta posava en contacte, pel coll de la Perxa, *Ilerda* amb *Ruscinone*. Aquesta era una via secundària de penetració vers les terres del Pirineu oriental i a través de la qual arribaven els productes d'importació de la Narbonesa a les terres de la vall del Segre. En el segon nivell, aquests productes d'importació arribaven al Roc d'Enclar pel camí que seguia la ruta natural oberta pel riu Valira i que unia la Seu d'Urgell amb la vall central d'Andorra.

Com hem vist amb la descripció de les estructures, durant la quarta fase (segles VI-VIII) es produeix una nova orientació de l'ús del jaciment. Tot indica que, com a mínim a partir del segle VII, aquesta ocupació pren la forma d'un assentament estable.

Entre els segles V i VII, ben segur que els constants moviments i conflictes politicosocials, els períodes de subalimentació o els brots epidèmics documentats a banda i banda del Pirineu afectaren, encara que no podem valorar amb quina intensitat, aquestes valls. En aquest mateix període, a la regió veïna de la Narbonesa s'observa l'abandó d'algunes *villae* en benefici de llocs alts veïns, i la reocupació d'antics *oppida*, com a conse-

qüència d'aquesta situació. Aquesta preferència per l'ocupació dels llocs d'alçada podria ser un paral·lel vàlid per tal d'explicar l'assentament prefeudal del Roc d'Enclar.

Una de les activitats que testimonien aquesta ocupació estable del jaciment és la producció de ceràmica.

L'autoproveïment en ceràmica, així com en altres sectors artesanals, testimonien l'estabilitat de la comunitat del Roc d'Enclar a partir del canvi d'assentament. L'adquisició de ceràmica produïda a l'àrea veïna evidencia el dinamisme de la comunitat del Roc d'Enclar. Com que no tenim ceràmiques provinents de fora del nostre territori, no ens és possible de descriure els circuits comercials amb la vall del Segre. En aquest sentit, la manca de jaciments propers amb el mateix context ens condiciona a l'hora de descriure els lligams sociopolítics i econòmics amb la plana de la Seu d'Urgell.

CONCLUSIONS

Les característiques morfològiques i la situació geogràfica en relació amb la plana de la vall central d'Andorra condicionaren el diferent ús del Roc d'Enclar en les èpoques del baix imperi, prefeudal i feudal.

Entre els segles IV i VI els indicadors sobre l'elaboració de vi i la cultura material associada documenten a la vall d'Andorra un aspecte concret de tot un sistema de vida que podem considerar, com a mínim, amb uns trets romans significatius. Un sistema que desconexem globalment ja que no s'ha localitzat encara el nucli que donava sentit a l'explotació vitivinícola d'aquest moment. Ara bé, els testimonis materials evidencien l'ús per part d'aquest sistema d'una determinada estratègia per aprofitar els vessants i l'altiplà, amb una gran insolació, per al conreu de la vinya i l'elaboració de vi.

Possiblement el debilitament de la superestructura administrativa romana de la zona i la situació d'instabilitat entre els segles V i VII influí en gran manera en l'aparició d'un assentament en alçada a l'altiplà. Fou un desplaçament progressiu i parcial de la població que aprofità l'aparència d'enclavament encimbellat del Roc d'Enclar, un nucli que, malgrat la presència en un primer moment d'elements de cultura material romana, el considerem de caràcter indígena i amb unes relacions comercials limitades.

A la fi del segle VIII, com a conseqüència del procés d'expansió de

l'estat carolingi vers el sud, el territori de la vall d'Andorra quedà sota el poder polític de la nova aristocràcia del moment. La donació, l'any 843, de l'emperador Carles el Calb de la vall central d'Andorra a favor del comte Sunifred I s'inscriu dins aquesta realitat. Un canvi que en l'aspecte material es tradueix en la construcció del castell d'Enclar, que esdevé símbol del nou poder comtal i feudal. En aquest moment, el comte aprofita la tradició com a lloc d'hàbitat del Roc d'Enclar i la seva estratègica situació.

BIBLIOGRAFIA

- BALLBÉ, M. (1992): *Tines al mig de les vinyes a la comarca del Bages*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa (Col·lecció Quaderns, n. 6).
- BINFORD, L. (1988): *En busca del pasado*, Editorial Crítica, Barcelona.
- BONIFAY, M. (1986): "Observations sur les amphores tardives à Marseille d'après les fouilles de la Bourse", *Revue archéologique de Narbonnaise*, n. 9, p. 269-305.
- CARANDINI, A. (1981): *Atlante delle forme ceramiche. I ceramica fine romana nel bacino del Mediterraneo (medio e tardo imperio)*. In: *Enciclopedia dell'Arte antica*, Roma.
- CHAPELOT, J. i FOSSIER, R. (1980): *Le village et la maison au Moyen-Âge*, Ed. Hachette, París.
- ENNABLI, A. (1976): *Lampes chrétiennes de Tunisie (Musée du Bardo et de Carthage)*, París.
- HAYES, J.W. (1972): *Late Roman Pottery*, The British School at Rome, Londres.
- MINGOTE, J.L. (1986): "Utilitaje agrícola medieval a través de la iconografía mozárabe", *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, Ed. Diputación General de Aragón, Zaragoza, p. 293-312.
- RAYNAUD, C. (1991): "Importations de céramiques communes méditerranéennes dans le midi de la Gaule (V- VII)", CATHMA, *La ceramica medieval do mediterraneo occidental: 4 colloque international*, Lisbonne, 1987, Lisbonne: Mertola, p. 65-74.
- REGULL, E. (1990): "Comentaris sobre la premsa de lliura i el seu funcionament", *Olerdulae*, Ed. Museu de Vilafranca, núm. gener-desembre, Vilafranca del Penedès, p. 119-125.
- RUF, M.A.; MOLERA, J.; VENDRELL-SAZ, M. (1995a): "Les cérami-

ques communes à cuisson réductrice en Andorre, VIIe-XIe siècle in Colloque d'Archéométrie: L'archéométrie dans les pays européens de langue latine", 1995. *Revue d'Archéométrie*, (en premsa).

RUF, M.A.; MOLERA, J.; VENDRELL-SAZ, M. (1995b): "Aportacions per a la caracterització de la ceràmica comuna de cocció reductora a les Valls d'Andorra (segles VII-XV)", *Taula Rodona de ceràmica medieval*, Diputació de Barcelona (en premsa).

TED'A, (1989): *Un abocador del segle V d.C. en el Fòrum Provincial de Tàrraco*, Memòries d'excavació, 2.

CATHMA (1993): "Céramiques languedociennes du Haut Moyen-Âge (VIIe-XIe S). Études micro-régionales et essai de synthèse", in *Archéologie du Midi Médiéval*, tome 11, 1993, p. 111.

VA. (1988): *Un village au temps de Charlemagne*, Ed. Éditions de la Réunion des musées nationaux, París.

YÁÑEZ, C. (1995a): "Les ceràmiques DSP del Roc d'Enclar (Andorra)", *Annals*, (en premsa).

YÁÑEZ, C. (1995b): "Importacions de material ceràmic a Andorra entre els segles IV i VI", *Xè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, (en premsa).

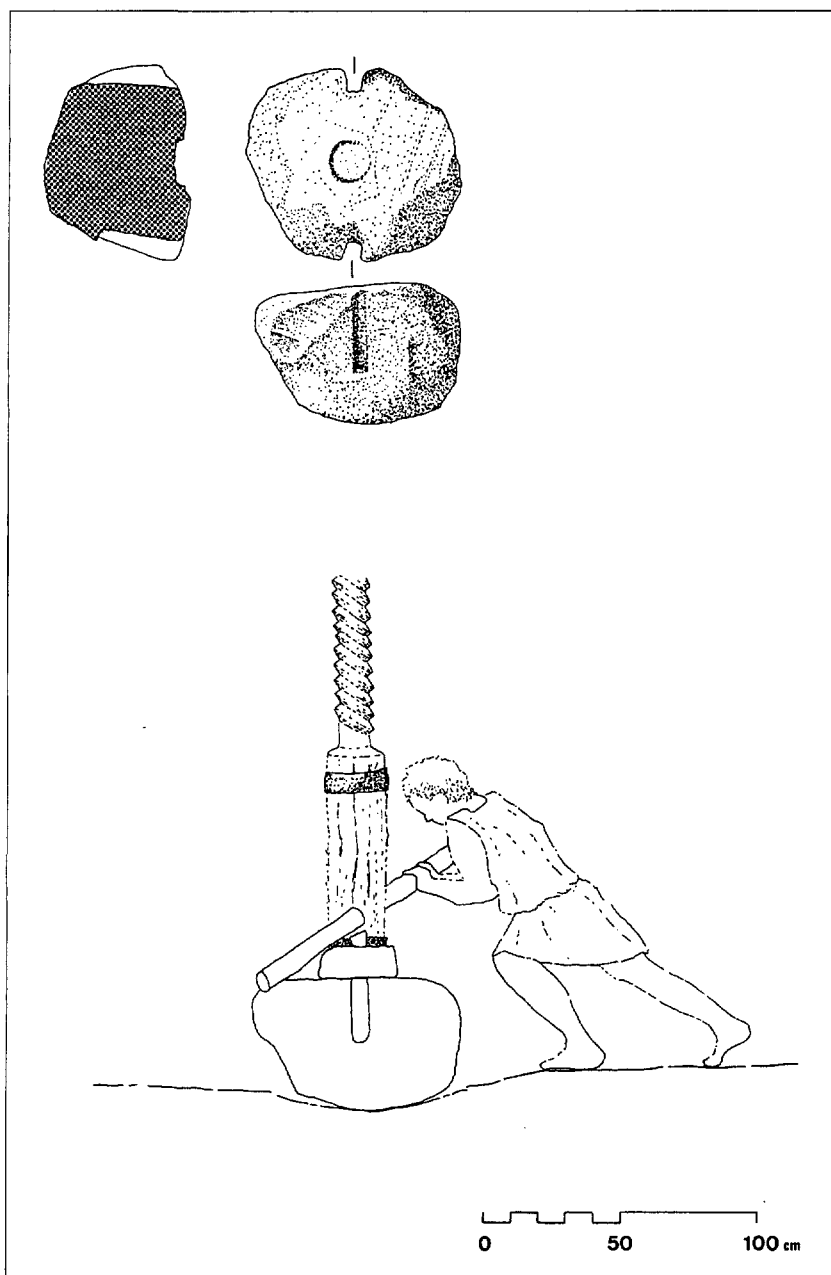

Figura 1. Pes de granit, d'entre 750 i 800 kg, de la premsa de lliura en ús entre els segles IV i VI al Roc d'Enclar i restitució del sistema d'ancoratge del cargol a la pedra.

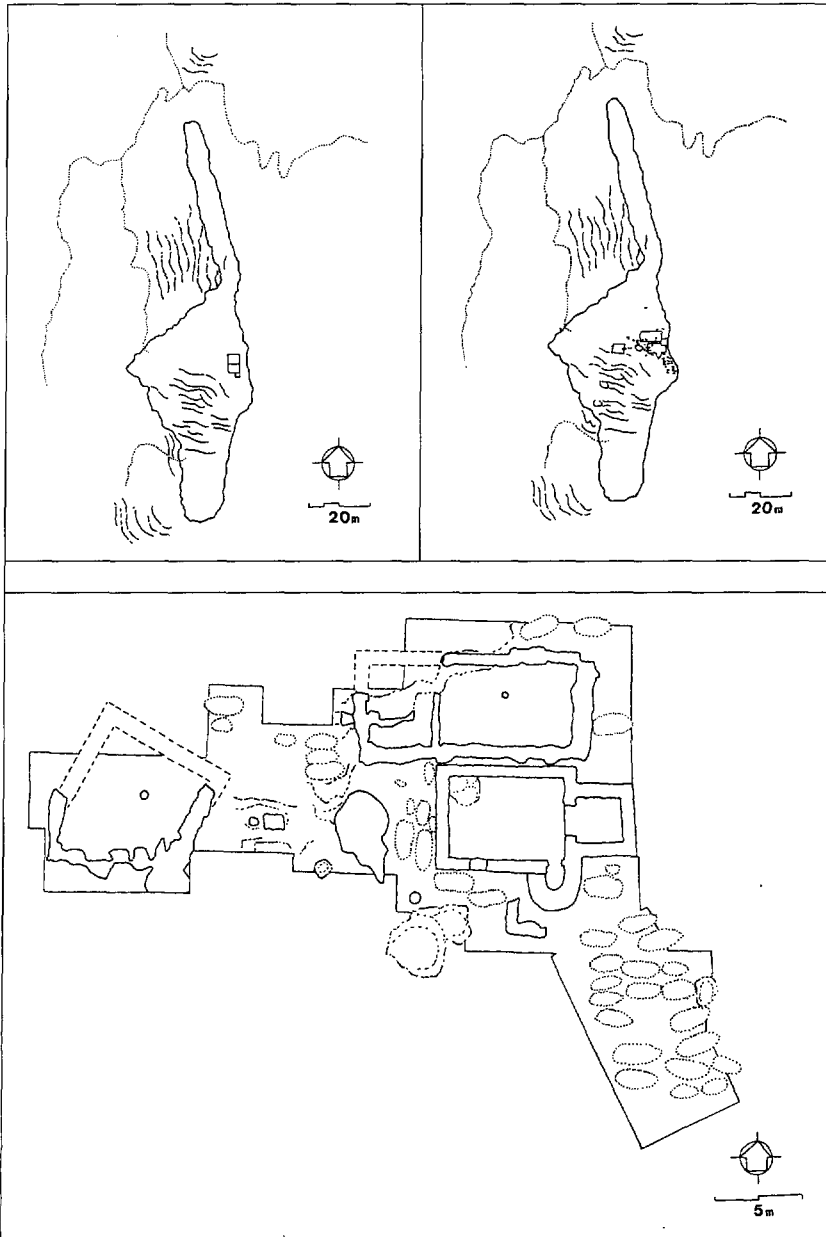

Figura 2. Planta general de l'altiplà del Roc d'Enclar entre els segles IV i VI (a dalt, a l'esquerra) i entre els segles VI i VIII (a dalt, a la dreta). Planta de la zona excavada del nucli de poblament en alçada amb les estructures corresponents al segle VIII (a baix).